

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

Бандурка Олександр Маркович,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
президент Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет внутрішніх справ),

Литвинов Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
відповідальний секретар Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9 (477)

ПАРАДОКСИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено аналізу зовнішніх проявів кризи системи протидії злочинності. Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на подолання визначених негативних тенденцій.

Ключові слова: системна криза, протидія злочинності, правоохоронні органи, наукове супроводження.

Стаття посвящена анализу внешних проявлений кризиса в системе противодействия преступности. Предложен комплекс мер, направленных на преодоления названных негативных тенденций.

Ключевые слова: системный кризис, противодействие преступности, правоохранительные органы, научное сопровождение.

The article is devoted to analyze of the crisis external manifestation in the crime prevention system. Complex measures to overcome these negative trends are proposed.

Key words: systemic crisis, combating crime, law enforcement, scientific support.

«Парадокс» – несподіване явище, яке не відповідає звичним науковим уявленням [1, с. 516].

Ціль даної статті – звернути увагу читача на ті прояви протидії злочинності, про які науковцям-державникам не зручно говорити, які ніколи не потрапляють в поле зору дослідників, які розташовані на іншому боці, характеризують приховану, але й так справжню сутність системи. Ці властивості і прояви протидії злочинності ми умовно охрестили парадоксами системи.

Перш за все, визначимось із початковими умовами дослідження, які характеризують стан справ у системі протидії злочинності та якістю наших знань щодо неї:

- ми не знаємо реального обсягу злочинності;

- ми не знаємо справжніх соціальних, економічних і навіть фізичних наслідків злочинності;
- ми не знаємо справжньої ефективності боротьби зі злочинністю;
- ми не маємо адекватного прогнозу її можливого розвитку на основі інтенсивних змін у країні й світі;
- ми не знаємо справжньої ціни злочинності, у скільки злочинність обходиться державі й суспільству;
- ми не знаємо, скільки порожніх і соціально шкідливих дій вчиняє система кримінальної юстиції у своїх власних інтересах замість боротьби зі злочинністю;
- ми системно не вивчаємо ці проблеми;
- ми звикли до цього незнання як до усталеної парадигми.

Є аксіомою організаційно-управлінська природа і сутність системи протидії злочинності. Крім того, останнім часом усе більше кажуть не лише про системно-структурні закономірності функціонування протидії злочинності, а про те, що тут наявні синергетичні зв'язки та закономірності, що зумовлюють появу нелінійних взаємозалежностей [2, с. 258]. Яскравим прикладом цього є взаємозалежність між протидією злочинності та самою злочинністю. І це дійсно так, адже протидія злочинності – продукт унікального симбіозу державного механізму (суспільного устрою) і злочинності (множинності проявів деструкції).

Держава і влада зобов'язані приборкувати злочинність, яка в іншому разі може поставити хрест на їхньому існуванні. Але вони ж зацікавлені у злочинності, адже це постійний привід для мобілізації ресурсів, можливість призначати «винних» у власних прорахунках, надійний спосіб вивільнення зайвої енергії і т. Д. Врешті-решт, саме під неї можна з легкістю нарощувати бюджети правоохоронних органів, оснащувати їх, і не біда, що насправді вони виявляються не спроможними боротись саме зі злочинністю, натомість карально-репресивні функції даються набагато легше.

Причини злочинності дуже різноманітні й складні; головні причини обумовлені в нашій країні соціальним, економічним і правовим розшаруванням і нерівністю, соціальною і правовою несправедливістю, зубожінням переважної частини населення, безправ'ям, а також культивуванням насилля і користі в засобах масової інформації. Вирішення цих колосальних криміногенних проблем практично не підвладно правоохоронним органам і місцевим органам влади. А без поступової елімінації цих кримінальних явищ не можна досягти позитивних профілактичних цілей. При цьому слід мати на увазі, що близько 80-90% реальних злочинів – латентні (не заявлені, не виявлені, не враховані, не встанов-

лені). Безкарність, про яку добре інформоване населення, – найсерйозніша причина злочинності. У цьому плані домінуючі причини злочинності не підконтрольні більшості суб'єктів протидії злочинності і їхні зусилля не досягнуть позитивної мети.

Так само і злочинність у своїй першооснові має багато соціальних коренів. Не є секретом, що доволі вагома частка злочинів вчиняються з мотивів явної неповаги до суспільства, схильності до деструктивної поведінки, інших форм руйнації. Для злочинного співтовариства існування ворога у вигляді держави і влади також є необхідним атрибутом субкультури. Протиставлення себе легітимному суспільству та формування власного злочинного співтовариства, побудованого на інших ідейних принципах, є головним орієнтиром обрання відповідного вектору поведінки. Крім того, злочинність постійно мімікрує, зазнаючи впливу з боку держави та її правоохоронних органів. Таким чином, вона трансформується під певні умови існування. Також не слід забувати, що іноді держава власноруч сприяє формуванню нових тенденцій злочинності. Так було в 30 – ті роки минулого століття, коли для управління лагерною імперією було створено касту «злочодів у законі», в 70 – ті роки – коли відбулось злиття «цеховиків» і бандитів, в 90 – ті роки – на фоні масштабної приватизації та захоплення власності, що не мало аналогів в історії.

Іншою тенденцією сучасної протидії злочинності є тенденція до самозбереження системи, яку забезпечує її управлінський контур. Система протидії злочинності є вертикально інтегрованою ієрархічною організацією, в якій головним чином панують субординаційні відносини. Її органи управління напряму зацікавлені в тому, щоб постійно розширювати власні можливості. Поле для такого роду дій вони знаходять в об'єктивній реальності, а коли цього немає – творчо трансформують її до власних потреб. Так, наприклад, поводять себе правоохоронні органи, щоб довести власну потрібність. Власне кажучи, на сьогоднішній день, вітчизняні органи кримінальної юстиції конструюють злочинність, використовуючи при цьому широкий арсенал методів перевертання статистики та спотворення відповідних даних. За допомогою різноманітних засобів можна домогтися як суттєвого покращення стану боротьби зі злочинністю на території обслуговування, так і її погіршення. Наприклад, можна підвищити відсоток розкриття злочинів або збільшити кількість зареєстрованих злочинів певної категорії, покращити реєстраційну дисципліну або обвалити її показники у попередній період і т. Д. З певною умовністю можна сказати, що головні баталії зі злочинністю в наших

умовах відбуваються саме на папері, а інструментами цієї боротьби виступає відомча статистика і математичні дії.

Пояснень цьому багато. Тут необхідно враховувати і ганебний професійний рівень правоохоронної системи і занепад професійно орієнтованої науки, і комерціалізацію правоохоронної діяльності, і правовий нігілізм населення тощо. Але це не виправдання, це суворая реальність, яку необхідно враховувати. Протидія злочинності давно вже стала індустрією і як кращий її зразок вона творчо перейняла усі закони функціонування виробництва та підкорила їх досягненню власних цілей [3, с. 13].

Вона сформувала власні виробничі потужності – суди, правоохоронні органи, правозахисні організації. За винятком окремих нюансів, всі вони працюють на єдиний результат – самозбереження системи. Протидія злочинності сформувала власні засоби виробництва – це різні форми впливу на злочинність за допомогою виявлення, розкриття, розслідування, запобігання, профілактики, припинення злочинів. Вона постійно підтримує власну сировинну базу у вигляді різноманітних форм і видів злочинної діяльності, груп, видів і категорій злочинів, різних типів злочинної поведінки, системних проявів злочинності. Кожен з цих об'єктів вимагає унікальної технології виробництва, відповідно система протидії злочинності активно їх продукує у вигляді правосуддя, правоохоронної діяльності, цивільного контролю, кримінального переслідування, соціалізації, адміністративного нагляду і т. Д. Виробничий цикл протидії злочинності потребує значної кількості допоміжних процедур, серед яких слід згадати і навчання виконавців, чим займаються відповідні вищі навчальні заклади, і рекламу, до якої залучаються усі доступні форми мистецтва, і правову пропаганду, як цілеспрямовану рекламу для певної аудиторії тощо.

Цікавим є доля права у системі виробничих відносин протидії злочинності. Право намагаються зробити особливим видом засобів виробництва, намагаються надати йому утилітарних властивостей, віддаляючи при цьому від морально-етичних першооснов. Внаслідок цього, право втрачає свої основні інтегративні властивості, насамперед – глибинний зв'язок з сутнісними сферами людського досвіду.

Наразі протидія злочинності із засобу соціального контролю перетворилась на потужну індустріальну одиницю і почала працювати на саму себе. Проголошені раніше високі цілі якось затерлися, масштабні плани і програми замилилися рутинною працею і вже стало важко провести межу між темним і світлим, правильним і неправильним. Протидія злочинності перетворилась на прибутковий бізнес,

але лише для обмеженого кола осіб, що керують відповідними процесами. Вони перестали бачити горизонти дозволеного, активно привнесли в діяльність системи нові підходи одночасно відкинувши, з ідеологічних мотивів, добре напрацьоване старе.

Протидія злочинності на практиці стала засобом боротьби з тією частиною населення, яка визнана найменш соціально корисною і потенційно найбільш небезпечною. Як правило ведуть мову про карально-репресивний підхід до боротьби з політичними опонентами; з іншого боку ця проблема не є такою значною і її вплив – занадто перебільшений. Набагато більшою проблемою є перетворення протидії злочинності на засіб соціальної люстрації, форму стратифікації соціального організму. За допомогою методів і засобів, якими володіє протидія злочинності, є реальна можливість формувати людину нового типу. Найбільш помітно це у глобальному плані, коли агресивні дії та виробнича експансія маскуються цілями протидії транснаціональній злочинності, боротьби з терористичними загрозами. І не біда, що вартість цих загроз набагато менша витрачених зусиль на їх локалізацію. Система реалізувала свою основну ціль – вона уникнула спокою і саморуйнування.

Як і будь-який бізнес, що стрімко розвивається, протидія злочинності зараз переживає період первісного накопичення капіталу, напрацювання нових зв'язків, відпрацювання технологічних циклів. Вона намагається розширити власний вплив на сотні інших сфер життєдіяльності суспільства, підкоряючи всі ці дії лише власно зрозумілій цілі. Вона протиставляє себе іншим інститутам громадянського суспільства, перетворюючись на замкнуту структурну одиницю. Це є особливо помітним на тлі останніх змін, що відбуваються з органами кримінальної юстиції, коли незрозумілим є єдиний стратегічний задум цих перетворень, їх кінцева мета, проміжні підсумки.

Тож чи можна істотним чином змінити описаний стан речей? Питання риторичне. Відповісти можна і «так», і «ні». В умовах глобалізації протидія злочинності неминуче перетвориться на індустрію, адже ці тенденції характерні для всього світу, особливо країн постіндустріального рівня розвитку. Чи може вітчизняна суспільна система віднайти власний шлях протидії злочинності? Відповідь песимістична. Досвід попередніх сімдесяти років радянської влади наводить нас саме до такого висновку. Як неможливо побудувати комунізм в окремо взятій країні, так і неможливо здійснювати протидію злочинності, ігноруючи транснаціональні тенденції і зв'язки.

Злочинність інтегрується і глобалізується в усьому світі. Проте, на відміну від правоохоронних органів і державних інституцій

злочинні співтовариства набагато більш мобільні і динамічні у своїх реакціях на виникаючі потреби і запити, їм набагато легше дійти згоди з принципових питань. Натомість державні органи мають враховувати політичну кон'юнктуру, усталені зв'язки і взаємовідносини, особисті преференції і політичні дивіденди. За таких умов трансформаційні можливості системи значно обмежені. Вони зосереджені на вирішенні короточасних завдань. Перспективне і стратегічне мислення зводиться до масштабних розрахунків траєкторій змін невідомих перемінних.

Протидія злочинності буде успішною, якщо вона будуватиметься на глибокому науковому вивченні реальних тенденцій і закономірностей злочинності, її причин і умов, ефективності протидії злочинності, обґрунтованості законодавства, на основі якого здійснюється боротьба зі злочинністю. В Україні колосальна кількість вчених – догматиків, менше вчених – аналітиків, але вони не включаються в систему протидії злочинності. Вивчення кримінологічних реалій владі не потрібне; вона, звичайно, мають уявлення, що дійсно відбувається, але фундаментально вникати в це не бажає. Без системних кримінологічних вивчень, аналізів і прогнозів, профілактична робота буде не ефективною. Наукових сил: політологічних, соціальних, економічних, правових, кримінологічних, а також інших, у нас багато. Але їх аналітична робота маловідома і несистемна. Кожна наукова установа працює за своїм містечковим планом. Наукові сили розрізнені; вони виконують власні або навіть особисті завдання, не знаючи того, що робиться в сусіда. До того ж і кадрів аналітичного і прогностичного плану в кримінології, соціології, кримінальному праві практично не залишилося. Аналітики і футурологи в кримінологічній сфері не мають попиту, а тому вони не народжуються, а вироджуються.

Для безпосереднього аналізу кримінологи системно не одержували і не одержують соціальної, демографічної, економічної, кримінологічної, кримінально-правової, кримінально-процесуальної, адміністративної, судової інформації. Більше того, економічна, соціальна, демографічна, медична та інша статистика, що необхідна для аналітичної й прогностичної роботи, не збирається і не аналізується самими правоохоронними органами в прогностичних і профілактичних цілях. Наявна інформація використовується частково і вибірково.

Протидія злочинності можлива лише шляхом безкомпромісного, науково обґрунтованого і реалістичного кримінально-правового контролю, поєднаного з кримінологічним контролем. У цей час діє тільки політично перекручений кримінально-правовий контроль.

Кримінологічний контроль надзвичайно складний і важко реалізований. Кримінологія, як наука і практика, фактично не потрібна владі, не тільки в нашій країні, але й в інших державах. Він політично не вигідний і витратний. Куди легше досягти «високих показників» боротьби зі злочинністю шляхом маніпуляції з обліком злочинності або іншим шляхом показати свої політичні, організаторські здібності.

Висновок напрощується сам по собі: протидія злочинності перебуває у системній кризі.

Вітчизняній правоохоронній системі найближчими роками належить вирішити кілька системних завдань, з тим аби забезпечити якісний прорив у функціонуванні системи протидії злочинності та забезпечити її подальший розвиток:

по – перше, необхідно продовжити та довести до кінця докорінні зміни в системах кримінального переслідування, відправлення правосуддя та кримінальної юстиції. Необхідно забезпечити безумовний вступ в дію та виконання усіх без винятку положень нового Кримінального процесуального кодексу України та пов'язаних з ним інших законів. Бажано було б внести зміни в КПК, як було раніше, про обов'язок слідчих, прокурорів і суддів встановлювати причини і умови злочинів, а також вносити подання про їх усунення. Необхідно обов'язково в системі і матерію вітчизняного кримінального права впровадити інститут кримінальних проступків, одночасно вивівши певну кількість деліктів з під адміністративної юрисдикції;

по – друге, необхідно розпочати довготривалу і цілеспрямовану роботу з реалізації комплексу системних заходів, спрямованих на протидію корупції як сучасній національній ідеї. Ця ракова пухлина своїми метастазами проникла в усі, без винятку, сфери українського суспільства, фактично замінивши інші ідейні принципи та морально-етичні орієнтири. Вона сприяла появі подвійних стандартів, особистісній фрустрації, руйнації колективного досвіду, переважанню особистого неусвідомленого над колективною свідомістю;

по – третє, держава повинна взятися до цілеспрямованого формування ідеології протидії злочинності із залученням широких верств населення, найкращих зразків культури та мистецтва. Необхідно культивувати не тільки несприйняття злочинної субкультури, але і витіснення її з культурного простору. Необхідно створити непрохідні моральні бар'єри для потрапляння крайніх або навіть межових зразків продуктів до широкого вжитку. Культурно-ідеологічній експансії злочинності у вітчизняному культурному просторі має бути покладено край;

по-четверте, нам потрібна відкрита публікація офіційних збірників про злочинність і на доповнення – огляд опитування громадян щодо віктимізації. При фактично відкритій статистиці, збірники про злочинність правоохоронні органи формують самостійно і розсилають лише обмеженому колу зацікавлених осіб. Натомість, будь-який громадянин нашої країни повинен мати доступ до цієї інформації, що допоможе йому усвідомити проблему злочинності й додавати свої зусилля по її мінімізації. Крім того, слід системно вивчати латентну злочинність. Зараз системного відстеження її тенденцій немає, як немає і самої системи моніторингу і аналізу злочинності та протидії їй.

Список використаних джерел:

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
2. Білоусова О. О. Про системні ознаки протидії злочинності / О. О. Білоусова // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 257-263.
3. Кристи Нильс. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к Гулагу западного образца / Пер. с англ. А. Петрова, П. Пророковой. Предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – 224 с.

Надійшла до редакції 29.11.2012